

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Які чинники впливали на самовизначення людини в другій половині ХХ століття?
Які пріоритети у самовизначенні формує суспільство?

Основні поняття, ідеї: ідентичність, радянська людина, радянський народ

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–3

★ Про яку нову історичну спільноту йдеться в Джерелі 1? Як її появу трактує Конституція СРСР?

★ Порівняйте зміст Джерел 2 та 3 з положеннями радянської Конституції (Джерело 1). Про що це свідчить? Як можна кваліфікувати наведені приклади в Джерелах 2 та 3?

★ Як ви вважаєте, чому брат Йосипа Зісельса вирішив звернутися до президента США (Джерело 2)?

★ Оберіть позицію. Вам пропонують декілька версій стосовно ситуації, описаної в Джерелі 3. До якої з версій схильні ви? Обґрунтуйте свій вибір.

Версія 1. Вважаю, що подібне потрібно сприймати як жарт, а не як приниження національних почуттів.

Версія 2. Маємо типовий приклад національної зверхності.

Версія 3. В таких випадках потрібно застосовувати силу і все зразу ж стане на своє місце.

► 1. Офіційний документ. Конституція СРСР. 1977 р.

В СРСР побудоване розвинуте соціалістичне суспільство... Це суспільство зрілих соціалістичних суспільних відносин, в якому на основі зближення всіх класів і соціальних верств, юридичної і фактичної рівності всіх націй та народностей, їх братської співпраці склалася нова історична спільнота людей — радянський народ <...>.

Стаття 36. Громадяни СРСР різних рас та національностей мають рівні права. Реалізація цих прав забезпечується політикою різнобічного розвитку та зближення всіх націй і народностей СРСР, вихованням громадян в дусі радянського патріотизму і радянського інтернаціоналізму, можливістю користуватися рідною мовою і мовами інших народів СРСР.

Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. — М., 1977. — С. 4–18.

► 2. Із листа Семена Зісельса президентові США Д. Картерові

8 грудня 1978 р., напередодні 30-х роковин прийняття Загальної декларації прав людини, заарештований мій брат — Йосиф Зісельс.

Ми з братом прожили разом 27 років, рівно стільки, скільки минуло з дня мого народження. Батьки наші вмерли рано. Зараз він — єдина для мене рідна людина на Землі.

Закінчивши в 1969 році катедру теоретичної фізики Чернівецького державного університету з відзнакою, він примушений був працювати не за спеціальністю. Шлях в науку був для нього закритий з однієї «простої» причини — він єврей <...>.

Мій брат вирішив присвятити себе боротьбі проти порушення прав людини — найболочішому питанню в нашій країні...

Тому я прошу Вас виступити на захист мого брата — Йосифа Зісельса.

9 грудня 1978 р.
Семен Зісельс

Українська гельсінська група. 1978–1982: документи і матеріали. — Торонто: Вид-во «Смолоскіп» ім. В. Симоненка, 1983. — С. 162–163.

ДОВІДКА.

Йосиф Зісельс (1946 р. н.) — єврейський громадський діяч, дисидент. Закінчив фізичний факультет Чернівецького університету в 1969 р. З 70-х років співробітничав з єврейським і загальнодемократичним підпілними рухами в СРСР. Навесні 1972 був виключений з комсомолу за виступ в захист права на репатріацію. 1978 р. вступає в Українську Гельсінську групу. Того ж року заарештований і засуджений до трьох років позбавлення волі в колонії посиленого режиму за «наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад». 1984 р. засуджений до трьох років позбавлення волі в колонії суворого режиму. 1987 р. відмовився від запропонованої амністії, оскільки не хотів підписувати зобов'язання з відмовою від політичної діяльності.

У 1988 р. створює в Чернівцях першу єврейську організацію в Україні. У 1989 р. бере участь в створенні Ваада (Конфедерації єврейських організацій і общин) СРСР. Член Рад Європейської Ради єврейських общин, Європейського і Світового єврейських конгресів, Світової сіоністської організації. Голова Ваад України (з 1991 р.). Засновник Конгресу національних громад України, організації, яка займається захистом прав національних громад і освітою з міжнаціональної толерантності.

► 3. Свідчення очевидця. Левко Лук'яненко

Я вступив 1953 року на юрфак Московського університету імені Ломоносова...

За п'ять років мене сім разів у Москві образили «хохлою». Кожен із цих сімох був моїм колегою і називав мене хохлою у доброму гуморі так собі, між іншим, переходячи від одного слова до іншого. Я влучав момент і точно в його ж доброзичливому тоні називав його кацапом. І тут ставало несподіване: мій добрий колега різко зупинявся, повертався, витріщувався на мене, наче на якогось марсіяна, і кидав:

- Та ти націоналіст! Я й не знав...
- Чого це націоналіст?
- Ну, а як же!
- Називати хохлою можна, а кацапом не можна?!
- Ну, так же прийнято...
- Прийнято ображати національну гідність українців?
- А у вас є ця національна гідність? Я й не чув про таке.

Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертників. — К., 1991. — С. 15–18.

► 4. Із книги Василя Гроссмана «Життя і доля»

...Вночі, коли дружина й дочка лягли спати, Штурм заходився заповнювати анкету. Майже всі запитання в анкеті були ті ж, що й до війни...

1. Прізвище, ім'я, по батькові...: Штурм Віктор Павлович...
2. Дата народження... року... місяця... дня..
3. Стать...
4. Місце народження...

5. Національність... Оце п'ятий пункт. Такий простий, він нічого не означав у довоєнний час і став якимось ледь-ледь особливим тепер.

Штурм, натискуючи на перо, рішучими буквами написав: «єврей». Він не знав, що незабаром означатиме для сотень тисяч людей відповіді на п'яте запитання анкети: калмик, балкарець, чеченець, кримський татарин, єврей...

Надя, кинула увечері, коли сиділи за чаєм:

— Знаєш, тату, Майчин батько сказав, що наступного року в Інститут міжнародних відносин не приймуть жодного єврея.

Гроссман В. Життя і доля. — К.: Дніпро, 1991. — С. 548–550.

► 5. Фотодокумент

Паспорт радянської громадянки М. Олени Анатоліївни

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://za.zubr.in.ua/2010/03/11/5021/>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1, 4–6

* Що об'єднує такі, здавалося б, різні документи: спогади очевидця (Джерело 4), радянський паспорт (Джерело 5), радянський військовий квиток (Джерело 6)?

* Чому в СРСР, не зважаючи на декларування про створення нової спільноти — радянський народ (Джерело 1), існувало розмежування населення за національною ознакою? (Джерела 4, 5, 6)

6. Фотодокумент

Військовий квиток
Олейнічука
Олександра Пилиповича

[Електронний ресурс]. — Режим доступу:
<http://pruxod.ucoz.ua/news/2009-04-02-306>

7. Фотодокумент

Паспорт
громадянки
України
М. Олени
Анатоліївни

[Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://za.zubr.in.ua/2010/03/11/5021/>

ЗАВДАННЯ ► Джерело 7

- ★ У сучасному українському паспорті (Джерело 7) відсутня графа «національність». Як ви поясните такий факт?
- ★ Яке ваше ставлення щодо оприлюднення в документах, що посвідчують особу, етнічної приналежності?

ЗАВДАННЯ ► Джерела 8–10

- ★ З якою метою в СРСР було створено піонерську організацію (Джерело 8)?
- ★ Які зобов'язання брав на себе кожен школяр, вступаючи у піонерські лави (Джерело 9)?
- ★ Яким повинен бути піонер у повсякденному житті (Джерело 10)?
- ★ Як держава через піонерську організацію формувала радянського громадянина (Джерела 8–10)?

► 9. Фотодокумент

Урочиста обіцянка
піонера СРСР

[Електронний ресурс]. — Режим доступу:
<http://pica4u.ru/all/585-den-pionerii.html>

► 8. Історична довідка

У СРСР піонерська організація утворена рішенням Всеросійської конференції комсомолу 19 травня 1922 року. До 1924 року піонерська організація носила ім'я Спартака, а після смерті В. Леніна отримала його ім'я. Основними завданнями піонерії — виховання молоді в дусі вірності партії. Піонерська організація була породженням системи, невід'ємною її частиною, носила всеосяжний державний характер і ставила за мету виховання дітей як громадян, повністю вірних комуністичній партії і державі. Піонерська форма — білий верх, чорний низ: блузка та спідничка у дівчат та сорочка і штани (шорти) у хлопчиків. На свята одягались «пілотки». Атрибути піонера — червоний (кольору крові) галстук, як частина радянського прапора, і піонерський значок із зображенням В. Леніна. У своєму класичному вигляді Всесоюзна піонерська організація об'єднувала в СРСР республіканські, крайові, обласні, окружні, міські, районні піонерські організації. У піонерську організацію приймалися школярі віком від 9 до 14 років. Той, хто вступав у піонерську організацію, на піонерській лінійці виголошував присягу піонера Радянського Союзу. Як правило, в піонери приймали в урочистій обстановці під час комуністичних свят в пам'ятних історико-революційних місцях, частіше за все 22 квітня (день народження В. Леніна) біля пам'ятника В. Леніну. Керівництво Всесоюзною піонерською організацією здійснювалося комсомолом, який у свою чергу контролювався КПРС.

► 10. Плакат

Художник
Є. Соловійов.
Піонер. 1964 р.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.sweetretro.ru/2010/06/blog-post_2794.html

▶ 11. Фотодокумент

*1975 р. Москва.
Піонери відвідують
мавзолей В. І. Леніна.*

[Електронний ресурс]. —
Режим доступу:
<http://savok.name/page,1,2,62-pionery.html>

ЗАВДАННЯ ▶ Джерела 11–12

- ★ Розгляньте фото і коротко опишіть побачене.
- ★ Якою могла бути відповідь цих дітей на запитання: «Хто ви?»
- ★ Встановіть ймовірну причину появи цих дітей під стінами мавзолею. Як ви вважаєте, діти прийшли за власним бажанням, випадково, чи це завчасно спланована і ретельно продумана акція? Відповідь обґрунтуйте.
- ★ Як подібні відвідини впливали на виховання дітей та формування їх світогляду?

ДОВІДКА.

Мавзолей — кам'яна споруда на Красній площі в м. Москві, де знаходиться забальзамоване тіло вождя російських більшовиків В. І. Леніна.

▶ 12. Свідчення очевидця. Наталія Є.

Я споминаю наш кримський клас в кримській школі.

Ну, состав был самый такой интернациональный: русские, украинцев как-то было мало, много было евреев, девочек и мальчиков, два было мальчика — армянина, девочка — гречанка и два татарина. Класс был очень дружный, никогда никаких не было даже намеков на какие-то национальные взаимоотношения. Все как-то считали себя равными, и никто даже не задумывался о национальностях.

Я настолько воспитана была в интернациональном духе, что я даже никогда не задумывалась над этим вопросом, я никогда ни в какой расчет не беру национальность, у меня это уже в крови и уже это не переделаешь. Нас так воспитали.

Фрагмент інтерв'ю з Наталею Є., 1925 р.н., росіянка, освіта вища юридична, мешкає у м. Сімферополь, Крим // Кісь О. Рецепція радянської влади і незалежності в усних автобіографіях жінок України // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Вип. 11–12. Спец. видання: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях / За ред. В.Кравченка та Г.Грінченко. — Х., 2008. — С. 17–28.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 12–17

★ За допомогою яких суспільних інститутів, методів та засобів радянська держава здійснювала вплив на молодь і доросле населення (Джерела 12–17)? Як формувався «Homo Sovieticus»?

★ Що стало основною причиною формування «інтернаціонального духу» у багатонаціональних кримських школах (Джерела 12, 13)?

► 13. Свідчення очевидця. Лариса Л.

Я учила різних людей: в класі були і татари, і грузини, і узбеки. Откуда только люди не приезжали. И западные украинцы приезжали, в деревнях когда. Проблем по национальности никогда не было ни с евреями, ни с кем. Тогда, когда мы жили, это не было проблемой, эти вопросы нас не волновали и даже в журналах не писали. В [классных] журналах была такая колоночка в конце «родной язык» — как правило, писали — русский, русский, русский. А национальность, как таковая — так она меня не интересовала. И учащихся, и людей, которые вокруг меня. Сталин, по-моему, или кто-то говорил: «есть нация — советский народ».

Фрагмент інтерв'ю з Ларисою Л., 1933 р. н., росіянка, освіта вища педагогічна, мешкає у м. Сімферополь, Крим // Кісь О. Рецепція радянської влади і незалежності в усних автобіографіях жінок України // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Вип. 11–12. Спец. видання: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях / За ред. В. Кравченка та Г. Грінченко. — Х., 2008. — С. 17–28.

► 14. Фотодокумент

*Херсон.
1 травня 1950 р.
Педагогічний інститут
на демонстрації*

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mycity.kherson.ua/gallery/displayimage.php?album=79&pid=2187#top_display_media

ЗАВДАННЯ ► Джерело 14

★ Які емоції переживають люди, зображені на фото (Джерело 14)? Чим зумовлене емоційне піднесення учасників демонстрації різних років?

*Радянські студенти
на Першотравневій демонстрації,
1960-і роки*

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://alexeygerasimov.livejournal.com/214706.html>

15. Фотодокумент

ЗАВДАННЯ ► Джерело 15

★ Як ви вважаєте, чому світлина зроблена біля пам'ятника В. Леніна? Випадково, чи спеціально молоді люди зібралися саме тут?

★ Про що свідчить бажання молодих людей сфотографуватися біля пам'ятника вождеві світового пролетаріату?

Студенти одного з київських вузів проводять вільний час. Фото зроблене біля пам'ятника Леніну на Бессарабській площі в Києві. Травень 1955–1956 рр.

16. Фотодокумент

Фото солдатів радянської армії. 1973 р.

Із сімейного архіву родини Собчук М. Г.

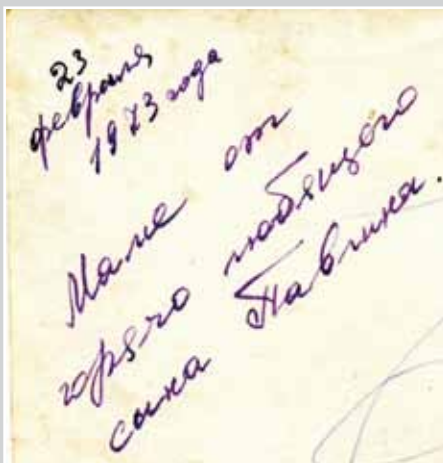

ЗАВДАННЯ ► Джерело 16

★ З якої нагоди зроблено та надіслане фото (Джерело 16)?

★ Чому на зворотній стороні фотографії юнака з україномовної сім'ї підпис російською мовою?

★ Як би ці солдати відповіли на запитання «Хто ви?»

ДОВІДКА.
23 лютого — день Радянської Армії.

ЗАВДАННЯ ► Джерело 17

- * Уважно розгляньте інтер'єр приміщення, зображеного на фото (Джерело 17). З якої нагоди зроблена фотографія?
- * Як ви вважаєте, що об'єднує цих людей? Які причини спонукали їх зробити групове фото?
- * Як ці люди відповіли б на запитання «Хто ви»? Яку ідентичність тут підкреслено?

► 17. Фотодокумент

Працівники електричного цеху хімічного підприємства в останній робочий день напередодні Нового 1973 року

Фото із приватного архіву родини Равських, м. Новий Розділ, Львівської області.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 18

- * В чому виявився найбільший парадокс радянської системи у творенні нової людини (Джерело 18)?
- * Які чинники, відповідно до міркувань І. Дзюби, впливали на формування «мислячих і незмирливих людей» в СРСР?

► 18. Думка публіциста. Іван Дзюба

Я не люблю цього новообивательського слівця: «совок», яким шикують претензійні напівінтелігенти і різного роду «продвинуті». Міг би сказати, що, живши в тому радянському суспільстві, бачив більше, або принаймні, не менше розумних, культурних і порядних людей, ніж у нинішньому. Парадокс: атмосфера людського побуту в тому царстві несвободи була чистішою, ніж у теперішньому «царстві свободи». І ще більший парадокс: під псевдонімом «простой советский человек», під цим ідеологічним «дахом», росли цілі когорти мислячих і незмирливих людей, бо, крім офіційної пропаганди, була класична література, яка виховувала благородні почуття, була школа, в якій усе-таки навчали добру, та й офіційна ідеологія марксизму-ленінізму апелювала до високих громадянських почуттів, до соціальної і національної справедливості, — це та суперечність, точніше, одна із суперечностей, які й загубили тоталітарний режим.

Дзюба І. Пастка. 30 років зі Сталіним. П'ятдесят років без Сталіна / Іван Дзюба. — К., 2003. — С. 75–76.

